

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MAXSUS EHTIYOJLI BOLALARNI IJTIMOYILASHTIRISH YO'LLARI

Abdullayeva Umida Tursunolatovna

Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti Namangan filiyali

Magistratura Maktabgacha ta'lim yonalishi N 25-UA gurux talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17867266>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiylashtirish jarayoni, uning mazmuni va samarali yo'llari ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Ijtimoiylashtirish jarayoni bolalarning jamiyatga moslashuvi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi, mustaqil faoliyatni o'zlashtirishi va ijobiy ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishida muhim bosqich ekani yoritiladi. Maxsus ehtiyojli bolalarda bu jarayonning murakkabligi ularning individual rivojlanish xususiyatlari, sensor, nutqiy, jismoniy yoki psixologik cheklavlari bilan bog'liqligi sababli har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etish zarurligi asoslab beriladi. Maqolada inklyuziv ta'lim tamoyillari, psixolog-pedagogik yondashuvlar, differensial mashg'ulotlarni tashkil etish, o'yin texnologiyalaridan foydalanish, logopedik va korreksion mashg'ulotlarni integratsiyalash kabi samarali metodlar yoritilgan. Shuningdek, tarbiyachi, psixolog, defektolog, ota-ona hamda ijtimoiy hamkorlarning o'zaro aloqasi bolalarning ijtimoiylashuv darajasini oshirishdagi asosiy omillardan biri sifatida ko'rsatiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maxsus ehtiyojli bolalarni qo'llab-quvvatlash muhiti — moslashtirilgan o'quv material, rivojlantiruvchi muhit, individual reja va ijobiy psixologik atmosfera bilan ta'minlanishi zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: maxsus ehtiyojli bolalar, inklyuziv ta'lim, ijtimoiylashtirish jarayoni, maktabgacha ta'lim, psixologik-pedagogik yondashuv, ijtimoiy ko'nikmalar, integratsiya, korreksion mashg'ulotlar, rivojlantiruvchi muhit, differensial ta'lim, kommunikativ rivojlanish, hamkorlik, adaptatsiya jarayoni.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me'yorlari ishlab chiqilgan. "Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish maqsadida ta'lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o'quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog'lomlashtiruvchi sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash" kabi muhim vazifalar belgilandi¹. Boshlang'ich ta'limda o'qitish sifatini yaxshilash, o'quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta'lim standartlari me'yorlari inobatga olingan o'quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta'lim xizmatlari bilan ta'minlash borasidagi o'zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi. Bu esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida metodik mahorat, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillari, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019 yil 29 aprelda PF- 5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida", 2020 yil 6 noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi, 2022 yil 28 yanvarda PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrda PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori va boshqa xujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan. Inklyuziv ta'limni oiladan maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv muassasalarida joriy etish natijasida imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan umumiy munosabat o'zgarayotgani ma'lum bo'ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta'lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko'rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo'ymaydi. Ular olgan ko'nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo'lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi o'qishning uzluksiz va muttasilligini ta'minlaydi. Oila – bolalar bog'chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta'minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta'lim muassasalari va oliy o'quv yurtlariga bema'lol, xavfsirasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi. Hayotning dastlabki kunlaridan boshlab bola ijtimoiy mavjudotdir, chunki har qanday ehtiyojni boshqa odamning yordami va ishtirokisiz qondirib bo'lmaydi. Ijtimoiylashuv yoki bolaning umuminsoniy tajribani o'zlashtirishi faqat birgalikdagi faoliyat va boshqalar bilan o'zaro ta'sir orqali sodir bo'ladi. Bola til, yangi bilim va ko'nikmalarni shu tarzda egallaydi, o'z e'tiqodlari, ma'naviy qadriyatlari va ehtiyojlarini rivojlantiradi va ularning xarakterini shakllantiradi. Nogiron bolalarning ijtimoiylashuviga alohida e'tibor qaratish kerak. Rivojlanish nogironligi bo'lgan va bo'lmagan turli qobiliyatlarga ega bolalar birlashgan jamiyatda yashashni va o'zaro ta'sir qilishni o'rganishlari kerak. Bu barcha bolalar uchun bir xil darajada muhimdir, chunki bu har bir kishiga bola o'zining intellektual va ijtimoiy salohiyatini ro'yobga chiqarishi mumkin bo'lgan dunyo chegaralarini maksimal darajada oshirish imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya nogiron bolalarning har bir toifasi uchun ishlab chiqilgan maxsus korreksiya va rivojlanish dasturlariga muvofiq amalga oshiriladi. Nogiron bolalar maktabgacha ta'lim muassasasida qo'shma tadbirlar, teatrlashtirilgan tomoshalar, qo'shma sport va an'anaviy bayramlarda ishtirok etadilar, o'qituvchilar va barcha bolalar bog'chasi mutaxassislari, ota-onalar va ularning o'zaro munosabatlari majburiy dastlabki ishlar bilan amalga oshiriladi, bu esa bolalarning rivojlanish dinamikasiga hissa qo'shadi. Maktabgacha ta'limga moslashish ham bolalar, ham kattalar: ota-onalar va o'qituvchilar uchun qiyin davrdir. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, nogiron bolalarning katta qismi odatiy hayotga, yangi kutish tizimlariga, yangi ijtimoiy aloqalarga va muloqot uslublariga moslashish bilan bog'liq

qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'rganish bola uchun yuqori psixologik xarajatlarga olib keladi (ortib borayotgan xavotir, past o'ziga ishonch, psixosomatik kasalliklar va nevroitik alomatlar va boshqalar). Noto'g'ri xulq-atvor reaksiyalari mumkin. Odatda, bunday bolalar mustaqillik va o'ziga ishonchga ega emaslar. Albatta, nogiron bolalarning muvaffaqiyatli moslashishi ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik orqali mumkin. O'qituvchilar uchun maslahatlar:

- Bola bilan birga olingan tibbiy yozuvlarni ko'rib chiqing. Men shunday veb-saytni xohlayman.

- Ota-onalar bilan bolaning maxsus ehtiyojlari va yangi sharoitlarga va bolalar guruhiga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan sharoitlar haqida suhbatlashing.

- Bolaga hamrohlik qilayotganda, nogiron bolani haddan tashqari himoya qilmang, lekin ularni ham e'tiborsiz qoldirmang.

- Ta'lim psixologi bilan faol muloqot qiling va ixtisoslashtirilgan metodologik adabiyotlarni o'rganing.

- O'zaro muloqot qilayotganda, bolaning maxsus ehtiyojlariga e'tibor qaratmang. Bolaga teng, xotirjam va mehr bilan munosabatda bo'ling, lekin shu bilan birga oqilona talablar qo'ying. Bola o'zini xafa yoki keraksiz his qilmasligi kerak.

- Bola bilan munosabatlaringizda "ijobiy model"ga amal qiling. Ular bunga loyiq bo'lgan har qanday vaqtda ularni maqtang va ularning muvaffaqiyatlarini ta'kidlang. Bu ularning farzandining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

- Ota-onalarga har kuni farzandining kuni qanday o'tganini aytib bering. Ijoiy tomonlarini ta'kidlang, lekin salbiy tomonlarini yashirmang.

Nogiron bolaga ta'lim psixologi hamrohlik qilishi kerak. Mutaxassis ota-onalar va o'qituvchilarga maslahat yordami ko'rsatadi, bolani kuzatadi va ularga bolalar bog'chasiga moslashishga yordam beradi - boshqa bolalar bilan munosabatlarni o'rnatish, onasiz yashashni o'rganish va boshqalar. Ota-onalar uchun maslahatlar: Farzandingiz bolalar bog'chasiga bordi. Umid qilamizki, siz ushbu tadbirga tayyorgarlik ko'rgansiz - ularni yangi kundalik hayotga ko'niktirish, o'yin maydonchalarida tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rgatish, shaxsiy gigiena qoidalariga mustaqil rioya qilishni o'rgatish, so'rg'ich va shishadan voz kechish va o'ynashni o'rgatish. Agar siz bolalar bog'chasiga maxsus tayyorgarlik ko'rmagan bo'lsangiz, nima qilishingiz kerak? Farzandingizning yangi sharoitlarga va yangi odamlarga moslashishini osonlashtirish uchun quyidagilar orqali harakat qiling:

- Guruh o'qituvchilari bilan farzandingizning xususiyatlari, ehtiyojlari va talablari haqida tez-tez muloqot qiling;

- Dam olish kunlari uyda bolalar bog'chasi tartibining asosiy jihatlariga (uyqu, ovqatlanish, sayr qilish va boshqalar) rioya qilishga harakat qiling. Shuningdek, ish kunlarida farzandingiz siz uydin chiqishni rejalashtirishdan bir soat oldin uyg'onishi ma'qul;

- Farzandingizda yaxshi gigiena odatlarini rivojlantiring: ularga qo'llarini yuvishni va hojatxonaga "chindan ham xohlashlari" bilan emas, balki oldindan borishni o'rgating: bolalar bog'chasiga borishdan oldin, sayr qilishdan oldin, yotishdan oldin;

- Bolalar bog'chasida ovqatlanish muammolarini kamaytirish uchun farzandingizning menyusini iloji boricha bolalar bog'chasi menyusiga moslashtiring va ovqatlanish oralig'ida gazak iste'mol qilishni istisno qiling. Agar farzandingizda ishtaha bilan bog'liq muammolar bo'lsa, o'qituvchi bilan gaplashing va undan yumshoq va sabrli bo'lishni so'rang.

bu masalada m;

- Tengdoshlar bilan muloqot qilishda muammolarga duch kelmaslik uchun farzandingizga bir guruh bolalar bilan to'g'ri salomlashishni o'rgating, o'yinchoqlarini boshqa bolalarga taklif qiling va boshqa bolalar o'yinchoqlari bilan o'ynashga ruxsat so'rang. Rad etishlarga murosaga kelish yo'lini topib, munosib javob bering. Farzandingizga bolalar bog'chasiga faqat tengdoshlari bilan baham ko'rishga tayyor bo'lgan o'yinchoqlarni olib kelishni o'rgating;

- Dastlabki davrda, bola bolalar bog'chasiga ko'nikib qolganda va onasi bilan xayrlashishga qiynalayotganda, iloji bo'lsa, boshqa kattalar, masalan, otasi yoki buvisi, bolani dastlabki bir necha kun davomida bolalar bog'chasiga olib borishiga ruxsat bering;

- Nogiron bola - bu o'zgacha bola; ular ko'proq e'tibor va g'amxo'rlikni talab qiladi, lekin siz ularni mustaqillikdan mahrum qilmasligingiz kerak. Ular uchun hamma narsani qiling. Ularga mustaqillikni o'rgating, shunda bola kelajakda kattalar hayotiga moslashishi osonroq bo'ladi;

- O'z tajribangizdan hikoyalar aytib berish va ijobiy tajribalarni ta'kidlash orqali farzandingizda bolalar bog'chasiga ijobiy munosabatni rivojlantiring. Nogiron bolalar maktabgacha ta'lim muassasasida qo'shma tadbirlar, teatrlashtirilgan tomoshalar, qo'shma sport va an'anaviy bayramlarda ishtirok etadilar, o'qituvchilar va barcha bolalar bog'chasi mutaxassislari, ota-onalar va ularning o'zaro munosabatlari majburiy dastlabki ishlar bilan amalga oshiriladi, bu esa bolalarning rivojlanish dinamikasiga hissa qo'shadi. Alohida, katta va muhim masala - bu ota-onalar bilan o'zaro aloqa. Biz hammamiz tushunamizki, bolalar o'zlarining birinchi, asosiy ijtimoiy ko'nikmalarini uyda egallaydilar. Va nogiron bolalarning ota-onalari ota-onalarning eng qiyin toifalaridan biri ekanligi sir emas, bu shubhasiz ularning farzandlarining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda o'z izini qoldiradi. Ba'zi ota-onalar farzandini qabul qilmaydilar, o'zlarining nogironligini tan olishni, u bilan yashashni o'rganishni va u bilan yashashni xohlamaydilar yoki xohlamaydilar. Boshqalar farzandlarining nogironligini jazo turi deb bilishadi, ularga xizmat qilishdan maqsadni ko'rishadi, bu esa haddan tashqari himoyaga olib keladi, bolaning mustaqil va kuchli bo'lishiga to'sqinlik qiladi; ular uzoq vaqt davomida qaram bo'lib qoladilar va qobiliyatlari rivojlanmaydi. Chidamlilik, xarakter va o'ziga ishonch. Ota-onalar bilan doimiy ish, mutaxassislarni jalb qilish va ularni loyiha faoliyati va qo'shma tadbirlarga jalb qilish ota-onalarga farzandlarini boshqacha ko'rish, o'zaro munosabatlarni o'rnatish va rivojlanish nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish va rehabilitatsiya qilishni rag'batlantirish uchun birgalikda ishlash usullarini ishlab chiqish imkonini beradi. Bolalar bog'chasi maktabgacha yoshdagi nogiron bolani tarbiyalashda oilalarni qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy markazga aylanadi. Bolaning ijtimoiylashuvi faqat bolaning ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi barcha omillarni hisobga olgan holda kompleks yondashuv bilan mumkin. Qo'shma faoliyat shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishning asosiy shartidir. Bolalarni nafaqat bir-biriga bevosita mehr-muhabbat, balki muayyan vazifalarni bajarish bilan bog'liq munosabatlar ham birlashtiradi. O'ziga xos tuzilishga ega bo'lgan yaxlit munosabatlar tizimi. Rol o'ynash dinamikasi paydo bo'la boshlaydi. Rivojlanib borishi bilan shaxslararo munosabatlarning tarkibiy qismlari, jumladan, funktsional-rol, hissiy-baholash va shaxsiy-semantik munosabatlar tobora ko'proq ko'rinib boradi, ular asta-sekin boshqalar bilan o'zaro munosabatlarda regulyator vazifasini bajara boshlaydi. Funktsional-rol munosabatlari turli faoliyatlarda (ish, o'qish, o'yin, samarali va boshqalar) namoyon bo'ladi va bola guruhda kattalarning bevosita rahbarligi va nazorati ostida yoki norasmiy guruhlarda mustaqil ravishda harakat normalari va usullarini o'rgangan sari rivojlanadi. Ular bizga "Ular qanday aniq qo'shma faoliyatda paydo bo'ladi?" va "Ular nimani aks ettiradi?" savollariga javob

berishga imkon beradi. Emotsional-baholash munosabatlari bizga bolalarning guruhdagi xatti-harakatlari ijtimoiy normalarga mos keladimi yoki yo'qligini, u qanday his-tuyg'ularni uyg'otishini va ular tengdoshlarida nimani yoqtirishlarini yoki yoqtirmasliklarini tushunishga imkon beradi. Bolalar va o'smirlar guruhlarida hissiy-baholash munosabatlarining asosiy vazifasi tengdoshlarning xatti-harakatlarini qo'shma faoliyatning qabul qilingan normalariga muvofiq tuzatishdir. Shaxsiy mazmunli munosabatlar - bu bir bolaning motivi boshqa tengdoshlari uchun shaxsiy ma'noga ega bo'lgan guruh ichidagi aloqalar, bunda "men uchun" ahamiyat kasb etadi. Birgalikda o'tkaziladigan mashg'ulotlar ishtirokchilari bolaning qiziqishlari va qadriyatlarini o'z manfaatlari sifatida his qila boshlaydilar, buning uchun ular turli ijtimoiy rollarni o'z zimmlariga oladilar ya'ni, turli mashg'ulotlar bilan shug'ullanish va tegishli rollarni bajarish orqali bolalar va o'smirlar nafaqat kattalar dunyosini o'rganadilar, balki, eng avvalo, odamlar bilan muloqot qilishni o'rganadilar va shu bilan insoniy munosabatlar normalarini o'zlashtiradilar.

Esda tutish kerak bo'lgan asosiy narsa shundaki, ta'lim muassasalari asosan nogiron bolalarning maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondira oladigan o'qituvchilar tomonidan nogiron bolalar uchun ochiq bo'ladi. Bu do'stona, axloqiy va psixologik muhitni yaratishdir, unda maxsus bola boshqalardan farq qilishni to'xtatadi va baxtli bolalik huquqini qo'lga kiritadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3107036>
2. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli Farmoni. <https://www.lex.uz/acts/3436192>
3. Amirsaidova SH.M. "Maxsus pedagogika fani taraqqiyotida sharq mutafakkiri g'oyalarining o'rni va roli". Ped. fan. nom... diss. - T., 2006.
4. Nurmuhamedova L.SH. Nogiron bolalarning huquqiy asosalari va ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini tadbqiq etish: muammolar va istiqbollari. -T., 2014
5. D.S. Qaxarova — Inklyuziv ta'lim texnologiyasi || Toshkent. 2014
6. F.U. QODIROVA, D.A. PULATOVA Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika. Chirchiq 2022

